

4. Деркач А.А., Зазыкин В.Г., Маркова А.К. Психология развития профессионала. – М.: РАГС, 2000. – 124 с.
5. Макаров С.В. Акмеологическая компетентность кадров управления: сущностные характеристики и структура. – М.: МААН, 2002.
6. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя. – М.: «Академия», 2004. – 320 с.
7. Селезнева Е.В. Развитие акмеологической культуры личности. – М.: РАГС, 2004.

Гришак С.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ЕГАЛІТАРНИХ ПОГЛЯДІВ У МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена проблемі формування сучасних егалітарних поглядів у майбутніх спеціалістів соціальної сфери в процесі підготовки до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності. Особливості формування егалітарних поглядів полягають у необхідності розробки гендерно-орієнтованого змісту знань, умінь, розвитку професійно важливої якості фахівця – гендерної чутливості, необхідних для ефективної діяльності по впровадженню гендерної рівності. Нами визначено, що в основу всіх компонентів професійної підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери має бути покладена ідея гендерної рівності, як механізм впровадження егалітарних уявлень у свідомість студентів, які сприятимуть розкриттю особистісного потенціалу жінок і чоловіків та гармонізації їх партнерських взаємовідносин у всіх сферах соціального існування суспільства.

Розвиток демократичного суспільства неможливий без урахування становища жінок і чоловіків будь-якої національності та будь-якого віку у різних сферах життєдіяльності людей. Незважаючи на зміни, що відбуваються в економічній та соціальній сферах сучасного суспільства, маємо відзначити, що взаємовідносини між жіночими та чоловічими особистостями майже не змінилися. За даними Світового Банку, дискримінація за ознакою статі виявляє себе більш-менш у різних аспектах життя людини, в залежності від країни та регіону, і є розповсюдженим явищем [1,17]. Від такої дискримінації страждає суспільство в цілому, тому головною проблемою сучасного процесу розвитку постає забезпечення гендерної рівності: “Сприятливі встановленню гендерної рівності є, отже, важливою частиною стратегії розвитку, мета якої полягає у тому, щоб як жінкам, так і чоловікам дати можливість виборсатися з тенет бідності та поліпшити свій життєвий рівень”[1, 17–18].

Практичний характер соціальної роботи обумовлює її значимість для здійснення принципів гендерної рівності в процесі реалізації професійної діяльності. При вирішенні будь-яких проблем

спеціалісти соціальної сфери постійно стикаються з дискримінаційними практиками, де важливе місце посідає чинник статі, який посилює прояви соціальної несправедливості. В суспільстві постає нагальною потреба в практичному розгортанні соціальної роботи, що враховує гендерну перспективу, з різними прошарками населення: дітьми, підлітками, молоддю, інвалідами, людьми похилого віку, учасниками бойових дій, людьми, що зазнали насильства тощо. Аналіз реальної практики показав низький гендерно–когнітивний рівень підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери, недостатнє усвідомлення важливості врахування гендерного аспекту в змісті та організації соціальної роботи з різними групами населення, що повною мірою відображають традиційний стандартний підхід до соціальної діяльності.

Отже, можна стверджувати, що на даний момент існує протиріччя між потребою соціальної дійсності в вирішенні питання щодо забезпечення гендерної рівності, включення перспективи гендера, як способу вирішення соціальних проблем і виявлення соціальної нерівності, в діяльність соціальних працівників і соціальних педагогів, з одного боку, і вузівською підготовкою майбутніх спеціалістів соціальної сфери з іншого.

У сучасній науковій літературі існує багато робіт, присвячених підготовці майбутніх спеціалістів соціальної сфери – соціальних педагогів і соціальних працівників, в яких вивчається проблема визначення необхідних професійних знань, умінь і якостей, потрібних у професійній діяльності. Вивченням цього питання займаються такі дослідники як О.Безпалько, І.Зверева, А.Капська, Л.Міщик, С.Харченко та ін.

Включенням гендерного компонента у соціальну роботу та обґрунтуванням необхідності формування гендерної чутливості як якості майбутнього фахівця соціальної сфери займаються О.Бойко, В.Нікітін, В.Ярська, О.Ярська–Смірнова.

У своїй статті основну мету ми визначаємо як спробу удосконалення підготовки спеціалістів соціальної сфери за рахунок розробки відповідного змісту знань, умінь і професійно важливої якості фахівця – гендерної чутливості, необхідних для ефективної роботи, що враховує гендерну перспективу.

Досягнення поставленої мети ми пов'язуємо із визначенням концептуальних ідей як сукупності теоретичних положень, що визначають стратегію та тактику нашого наукового пошуку. У даній статті ми формулюємо наші концептуальні положення наступним чином: по–перше, в основу всіх компонентів професійної підготовки

майбутніх спеціалістів соціальної сфери має бути покладена ідея гендерної рівності, як механізм впровадження егалітарних уявлень у свідомість студентів, які сприятимуть розкриттю особистісного потенціалу жінок і чоловіків та гармонізації їх партнерських взаємовідносин у всіх сферах соціального існування суспільства.

По-друге, трансформації ідеалів, які відбуваються в сучасному суспільстві потребують підвищення гендерної когнитивності у майбутніх спеціалістів соціальної сфери, у зв'язку з чим необхідне спеціальне гендерно-орієнтоване навчання, що потребує якісних змін у змісті педагогічної підготовки студентів, пов'язаних із системним поширенням теоретичного гендерного знання у навчальному процесі.

Керуючись вихідними концептуальними положеннями, ми приступаємо до розробки відповідного змісту підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності у професійній діяльності.

Щоб інтенсифікувати професійне навчання студентів на основі включення в навчальний процес інноваційних наукових підходів, ми повинні визначити мету, як головну складову навчального процесу, стрижневу педагогічну категорію, що обумовлює вибір змісту та технологій навчання і детермінує його результати.

Перш за все, ми вважаємо за доцільне визначитися з тлумаченням категорії “ціль” у філософському контексті вирішення педагогічної проблеми. Щодо нашого дослідження, ми акцентуємо увагу на визначенні цілі, як ідеального, уявного “передбачення результату діяльності та способів його досягнення за допомогою призначених засобів”[2, 381]. Дослідниками було засвідчено, що розробка педагогічних цілей навчання потрібна спиратися на суворе дотримання принципів цілепокладання професійно-педагогічної діяльності, до яких відносяться: принцип соціальної обумовленості цілей професійно-педагогічної освіти, принцип діагностичного цілеспрямування, принцип прогностичності мети, принцип регулюючої орієнтації мети [3; 4].

Спираючись на сутність названих принципів і базуючись на тому, що мета розглядається нами як передбачуваний результат навчання, то відповідно до розроблюваного нами змісту навчання, ми розуміємо мету як формування сучасних егалітарних гендерних уявлень у свідомості студентів у процесі підготовки до майбутньої реалізації професійної діяльності у вирішенні питання гендерної рівності.

Визначена мета логічно передбачає наукове обґрунтування і розробку відповідного змісту освіти як одного з найважливіших

напрямків формування у майбутніх спеціалістів соціальної сфери сучасних егалітарних гендерних уявлень.

Зміст освіти, за твердженням багатьох дослідників, має історичний характер, оскільки він визначається цілями та завданнями освіти на тому, чи іншому етапі розвитку суспільства, із чого вибігає, що зміст освіти може змінюватися під впливом потреб життя, виробництва та рівня розвитку наукового знання [5; 6].

На даному етапі розвитку суспільства стає неможливим визначення особистості без соціокультурної інтерпретації особливостей тієї чи іншої статі. Виникла потреба у новій гендерній парадигмі в теорії та практиці освіти. Гендерна освіта, за словами В.П.Кравця, повинна включати: “систематичне навчання, просвіту (тобто пропаганду й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури), стимулювання гендерної самоосвіти” [7, 174].

У розробці змісту гендерної освіти, що сприятиме формуванню егалітарних гендерних уявлень, вільних від гендерних стереотипів і орієнтованих на реалізацію принципу рівних прав і можливостей для обох статей, ми будемо керуватися методологічним підходом, який багатьма дослідниками (В.П.Кравець, Л.В.Штильова, О.С.Цокур, І.В.Іванова, І.С.Мунтян) використовується для розробки проблеми гендерного виміру освіти й основу якого складають положення:

- аксіології як філософського вчення про матеріальні, культурні, духовні, моральні та психологічні цінності особистості, систему педагогічних поглядів, заснованих на розумінні цінності особистості, людського життя, виховання і навчання, педагогічної діяльності й освіти;

- культурно–історичної теорії розвитку особистості, що визнає першість соціального над натурально–біологічним у психічному розвитку людини (Л.Виготський, О.Леонтєв, А.Лурія та ін.);

- постмодерністських ідей про соціально–конструктивістську природу культури, людського знання та досвіду, статевої приналежності і сексуальності людини (Е.Гідденс, І.Жеребкіна та ін.);

- гендерної соціології та гендерної психології про гендерну ідентичність як базову структуру особистості на всіх етапах її розвитку, безперервності процесу конструювання та реконструювання гендера кожним індивідом протягом усього його життя (Ш.Бем, І.Кльоцина, Т.Бендас, Т.Говорун та ін.);

- гендерної педагогіки про природу взаємовідносин людини і суспільства в процесі гендерної соціалізації та про роль закладів освіти і виховання як одних з найважливіших гендерних технологій (В.Кравець, Л.Штильова, І.Мунтян);

- педагогічної антропології як філософської бази виховання (Б.Бім–Бад);

- вчення про андрогінію як умову ефективного розвитку та самореалізації особистості (С.Бем) [7; 8; 9].

Розглянуті вище положення при їх відповідній змістовній інтерпретації, ми вважаємо цілком придатними для формування егалітарних гендерних уявлень і ними може визначатися добір навчальної інформації, її структура і зміст.

Вважаємо за доцільне спочатку звернутися до ключових термінів “егалітаризм”, “егалітарні гендерні уявлення”, аналіз яких дозволить чітко окреслити необхідну сукупність знань, визначаючих науково–теоретичну підготовку майбутніх спеціалістів соціальної сфери у вирішенні питань впровадження гендерної рівності у професійній діяльності.

У філософському енциклопедичному словнику поняття “егалітаризм” трактується як “вчення про загальну рівність людей”, воно має французьке походження від слова *egalite*, що в перекладі на українську означає “рівність” [10, 184]. Цей термін, що виступає синонімом терміну “рівність статей”, зазнав як мінімум чотири етапи трансформації [11]. Перший пов’язує із соціалістичними утопіями про ідею абсолютної рівності між людьми, що призводила до “урівнювання” жінок і чоловіків, ламала жіночу ідентичність і приймала чоловічий спосіб життя за рівність з чоловіками. Другий етап у розумінні терміну “рівність” наступив із усвідомленням необхідності рівності прав усіх громадян демократичного суспільства, що визначало його прогресивність, але в той же час показало його недосконалість, бо не були враховані права багатьох маргінальних груп. Тому третій етап трактування рівності був визваний необхідністю забезпечення рівності можливостей щодо здійснення цих прав. Але продовжує існувати гендерна дискримінація в суспільстві, бо рівні права не надають дискримінуємії групі (жінкам) рівних можливостей. Четвертий етап у розвитку терміну “егалітарність” дослідники пов’язують із визнанням рівності самоцінності, самовідчуття, самоідентифікації чоловіків і жінок разом із дотриманням рівності прав чоловіків і жінок [11].

Перш ніж дати визначення егалітарним гендерним уявленням, ми вважаємо за доцільне розглянути взагалі термін “гендерні уявлення”. За визначенням гендерного психолога І.Кльоциної, гендерні уявлення – це “сіть понять, поглядів, тверджень і пояснень про соціальний статус і положення в суспільстві чоловіків і жінок. Ці осмислені знання про те, які ролі в суспільстві повинні виконувати

чоловіки та жінки, яке їх призначення і які моделі поведінки вони повинні демонструвати оточуючим, народжуються в повсякденному житті у ході міжособистісної комунікації” [12, 188]. Гендерні уявлення виступають як спосіб осмислення соціальної дійсності представником гендерної групи й орієнтують поведінку людини залежно від соціальної ситуації, вони допомагають усвідомити зміст гендерних ролей та визначитися щодо особистого відношення до існуючих правил поведінки чоловіків і жінок у соціумі, до характеру міжстатевої взаємодії, допомагають прийняти особистий спосіб виконання гендерної ролі.

У словнику гендерних термінів гендерні уявлення визначаються як “відображення існуючої в суспільстві статевої диференціації та домінуючої ідеології держави у сфері міжстатевих відносин” [12, 191]. Гендерні уявлення є продуктом пануючої гендерної ідеології. Дослідники з гендерних проблем розглядають у залежності від типу гендерної ідеології патріархатні (традиційні) гендерні уявлення й егалітарні гендерні уявлення [12].

Егалітарні гендерні уявлення визначають право рівних можливостей для особистісної та професійної самореалізації жінок і чоловіків у будь-якій сфері життєдіяльності.

Із усього вище сказаного стає очевидним, що егалітарне розуміння принципу рівності статей передбачає звільнення від одного із головних соціальних бар’єрів – стереотипів статі, що визнають природне призначення особистості і виконання єю ролі як чоловіка або як жінки.

Беручи до уваги, що однією з головних функцій соціальної роботи є створення умов для реалізації потенціалу кожної людини та усунення бар’єрів їх соціальних взаємовідносин, для нас дуже важливим є те, що егалітарні гендерні уявлення орієнтують на стирання диференціації між соціальними ролями жінки і чоловіка, на право особистості вирішувати в якій сфері життєдіяльності реалізувати свій потенціал – у сім’ї чи на виробництві; на усунення ієрархічності у статевих стосунках, на визнання цінності особистості – будь то чоловік чи жінка.

Таким чином, егалітарні гендерні уявлення ми розуміємо, як систему поглядів, націлених на планомірну діяльність у процесі створення рівних соціальних умов для розвитку особистості незалежно від того, чоловік він чи жінка.

З огляду на вище сказане, підготовка майбутнього спеціаліста соціальної сфери, реалізуючого ідею гендерної рівності, повинна спиратися на засвоєння й відтворення гендерних знань як базового

компоненту формування егалітарних гендерних уявлень, як складової його гендерної культури та професійної готовності до соціально-педагогічної діяльності.

Переходимо до розробки шуканого змісту формування егалітарних гендерних уявлень, що являють собою сукупність знань, яка характеризує науково-теоретичну підготовку майбутнього спеціаліста. Відповідно до розробленої мети, враховуючи новий гендерний компонент змісту освіти, ці знання можна подати наступними блоками.

В перший блок знань увійшли *знання з теоретико-методологічних основ гендерної рівності*, тобто знання про поняття “гендер” і “стать”, біологічні та соціальні детермінанти статі; про гендер як феномен соціального конструювання реальності. До складу першого блоку відносяться знання про методологічний базис основ гендерної рівності, який включає в себе теоретичні підходи до вивчення гендеру як соціокультурного конструкта, гендеру як стратифікаційної категорії, гендеру як культурної метафори. При вивченні соціального відтворення гендеру розглядають його конструювання через інститути соціалізації, культуру (гендерні ролі та стереотипи), через проблеми нерівності та гендерної стратифікації суспільства, утворення гендерної системи як асиметричної.

Наступним (другим) блоком знань виступили *знання щодо генези ідеї гендерної рівності*, які висвітлюють розвиток гендерної рівності в історичній ретроспективі, вплив ідеології фемінізму на появу та розвиток жіночих (Women’s Studies) і гендерних досліджень (Gender’s Studies).

Третім блоком знань ми визначили *знання про гендерну рівність як показника виміру рівня людського розвитку країн*, тобто знання щодо концептуальних підходів у визначенні поняття “гендерна рівність”, складовими якого є рівні права, рівні свободи, рівні обов’язки, рівна відповідальність, рівні можливості. Знання цього блоку передбачають опис міжнародного досвіду впровадження гендерної рівності, механізмів забезпечення гендерної рівності (міжнародні та національні гендерні структури). Також однією зі складових цього блоку виступає інформація щодо нормативно-правової бази, що регулює гендерні відносини у суспільстві, і типів державної гендерної політики (патриархатної, патерналістської, егалітарної).

Четвертим блоком знань постали *уявлення про гендерні стереотипи та їх вплив на самореалізацію особистості*. Складовими цього блоку є поняття про гендерні стереотипи, їх типи, характеристику, підходи до аналізу гендерних стереотипів як

соціально–психологічного феномена, вивчення причин виникнення та механізмів формування гендерних стереотипів у повсякденній практиці, їх вплив на життя людини.

Знання про гендерну соціалізацію як процес конструювання гендерної поведінки є п'ятим блоком і включають поняття про маскуліність і фемінність як гендерні конструкти, про механізми гендерної соціалізації та її агентів (сім'я, однолітки, інститут освіти, ЗМІ, робота тощо), основні етапи становлення гендерної ідентичності. Цей блок знань передбачає врахування базових знань з гендерної психології, що включають гендерно–рольову поведінку, концепцію соціальної андрогінії, та з гендерної педагогіки, що висвітлюють наявність гендерної диференціації та формування гендерних стереотипів у навчальних закладах, а також вікові особливості гендерної ресоціалізації.

До шостого блоку знань повинні увійти *знання про гендерні аспекти соціальної роботи*, тобто знання щодо проблем в економічній сфері, в сім'ї, освіті та вихованні, охороні здоров'я, враховуючих гендерну перспективу.

Сьомий блок знань відповідає за володіння *знаннями про гендерний підхід як метод соціальної роботи з різними верствами населення*, що дозволяє диференційовано підходити до проблем, обумовлених відмінностями соціального становища чоловіків і жінок у суспільстві.

Останній (восьмий) блок стосується *знань щодо гендерного інструментарію як методологічної бази в оцінюванні ефективності діяльності спеціалістів соціальної сфери*, які включають методи гендерних досліджень (гендерний аналіз, гендерна експертиза) та методики гендерної самодіагностики особистості, що застосовуються для осмислення соціальної діяльності та оцінки її ефективності.

Важливим компонентом змісту соціально–педагогічної підготовки вважається наявність професійних умінь, що в нашому дослідженні розуміється як практична готовність до реалізації ідеї гендерної рівності у соціальній діяльності. Виходячи із загальноприйнятого в педагогічній науці поняття “уміння”, приходимо до заключення, що відносно нашої проблеми це поняття варто розглядати як набуту соціальним педагогом, соціальним працівником здатність до взаємодії з жінками та чоловіками як рівними, засновану на актуалізації гендерних, соціальних і педагогічних знань і навичок, творчому використанні гендерного інструментарію в роботі з населенням із позицій гендерної рівності.

При конструюванні структури умінь ми спиралися на наукові дослідження з аналізованої проблеми, на аналіз і узагальнення досвіду соціально–педагогічної роботи спеціалістів у сфері просування гендерної рівності, на особливості діяльності соціальних педагогів і соціальних працівників. Для конструювання нашої структури ми взяли за основу класифікацію, запропоновану Н.Кузьміною [13], і виділили п'ять груп умінь:

Гностичні уміння:

1. Уміння з егалітарних позицій аналізувати та оцінювати соціокультурну ситуацію, що склалася за останні роки в соціальній сфері, прогнозувати її розвиток в умовах світових гендерних переутворень, переосмислювати шляхи вирішення проблеми рівності статей.

2. Уміння визначати індивідуальні особливості жінок і чоловіків, їх інтереси, потреби, враховуючи їх гендерні відмінності, сприяти розвитку позитивної ідентичності у клієнтів.

3. Уміння аргументовано протистояти стереотипним патриархатним уявленням, проявам сексизму, аналізувати та вирішувати гендерно рольові конфлікти, сприяти формуванню гендерного егалітарного світогляду у населення.

4. Уміння піддавати осмисленню власну діяльність, способи, за допомогою яких було досягнуто мети, передбачати результати діяльності.

Проектувальні уміння:

1. Уміння визначати цілі й завдання гендерного виховання населення.

2. Уміння проектувати систему взаємодії з жінками–клієнтками та чоловіками–клієнтами на засадах партнерства, реалізуючи принципи нон–дискримінації.

3. Уміння визначати переваги та недоліки стратегій і способів подолання труднощів у різних життєвих ситуаціях, у різні періоди життєвого циклу клієнтів.

4. Уміння розвивати загальну чутливість до гендерних проблем усіх членів суспільства, прагнення до співпраці.

Конструктивні уміння:

1. Уміння конструювати з великим ступенем деталізації свої дії, націлені на виявлення гендерних проблем і інкорпорування підходу гендерної рівності у процесі взаємодії з жінками та чоловіками.

2. Уміння використовувати свій власний досвід, а також створювати ситуації для обміну досвідом між спеціалістом соціальної сфери та клієнтом, уникаючи ієрархічного підкорення і пригноблення

у особистісних відносинах, прагнути встановлення партнерських відносин із клієнтом.

3. Уміння досягати стосунків довіри і ведення діалогу між спеціалістом і клієнтом як рівними; у пошуках взаємопорозуміння визначати спільну ідеологію та демонструвати повагу до поглядів інших.

4. Уміння створювати атмосферу для дружнього співіснування статей, конструювати моделі партнерських взаємовідносин.

Організаторські вміння:

1. Уміння створювати умови для активізації особистісних ресурсів кожної статі, для максимальної самореалізації і розкриття здібностей кожного клієнта у процесі взаємодії.

2. Уміння організувати ситуації, сприяючі росту самоусвідомлення і розвитку позитивної ідентичності у клієнтів.

3. Уміння розробляти інноваційні ефективні технології соціальної роботи, які б сприяли саморозвитку особистості, її включення в усі сфери життєдіяльності суспільства.

4. Уміння діагностувати власну гендерну ідентичність, аналізувати її взаємозв'язок із процесом саморефлексії; здійснювати критичний аналіз власних гендерних стереотипів, ролей і поведінки і переборювати ці стереотипи у своїй професійній діяльності.

Комунікативні вміння:

1. Уміння встановлювати контакти з клієнтами, як із жінками так і з чоловіками, засновані на відносинах підтримки і рівності, а не пригнічення та домінування.

2. Уміння розуміти психологічний стан клієнтів і створювати комфортний емоційний клімат.

3. Уміння проявляти емпатію у відносинах із клієнтом, щоб досягти позитивних змін у важкій життєвій ситуації.

4. Уміння володіти власним настроєм і емоціями.

Наступним гендерним компонентом у змісті освіти підготовки майбутнього спеціаліста соціальної сфери, реалізуючого ідею гендерної рівності в професійній діяльності, ми вважаємо наявність у студентів гендерної чутливості, яка характеризується ростом самоусвідомлення того, як існуючі цінності і норми впливають на картину реальності, зберігають стереотипи та підтримують механізми, відтворюючі нерівність. Гендерна чутливість передбачає розуміння цінностей гендерної рівності, зміни відношення до них і свідчить про міру готовності визнання актуальності гендерних проблем.

Підвищити гендерну чутливість можна, якщо в зміст підготовки студентів будуть включені, по-перше, інноваційні технології

навчання, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення, а по-друге, завдання, що сприяють проблематизації досвіду студентів, в процесі яких отримані знання опосередковуються індивідуальним особистісним досвідом, розвивається прагнення до саморефлексії та виховуються гендерно-рівні відносини.

Таким чином, на основі усього вищесказаного, ми можемо визначити, що формування сучасних егалітарних уявлень, основу яких складає принцип рівних можливостей для особистісної і професійної самореалізації жінок і чоловіків, у майбутніх спеціалістів соціальної сфери в процесі їх підготовки до реалізації ідеї гендерної рівності можливе шляхом розробки відповідного гендерно-орієнтованого змісту знань, умінь і розвитку професійно важливої якості фахівця – гендерної чутливості, необхідних для ефективної діяльності по впровадженню гендерної рівності.

Література:

1. Гендерні складові процесу розвитку. Витяг зі звіту Світового Банку //Гендер і державна політика /Пер. з англ.; Упоряд. П.Ренкін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – С.17–60
2. Краткий словарь по философии /Под общ. ред. И.В.Блауберга, И.К.Пантина. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1982.
3. Харченко С.Я. Дидактические основы подготовки студентов к социально-педагогической деятельности. – Луганск: Альма-матер, 1999.
4. Шаповаленко С.Г. Обучение и научное познание. – М.: Педагогика, 1981.
5. Педагогика /Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Просвещение, 1998.
6. Педагогика: Педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студ. высш. и сред. учеб. заведений /Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Просвещение, 1999.
7. Кравець В.П. Гендерна педагогіка. Навчальний посібник. – Тернопіль: Джура, 2003.
8. Мунтян І.С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів: Дис. ...канд.пед.наук:13.00.04. – Одеса, 2004.
9. Цокур О.С., Іванова І.В. Основи гендерного виховання //Гендерний розвиток у суспільстві: (конспекти лекцій). – 2-е вид. – К.: ПЦ “Фоліант”, 2005. – С.183–222
10. Філософський енциклопедичний словник /Редакційна колегія. – Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАНУ, 2002
11. Словарь гендерных терминов /http: // www.owl.ru/gender/364.htm
12. Клецина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. – СПб.: Алетейя, 2004, (Серия «Гендерные исследования»).
13. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л.: ЛГУ, 1970.